

IN THE SHADOW OF WAR

Violence, anti-violence and gender in 1940s Swedish fiction

KRISTIN JÄRVSTAD

Keywords

Anti-violence, femininity, fiction, gender, masculinity, nation, violence, 1940s Sweden

Abstract

This article explores the representation of (anti-)violence in relation to gender in four Swedish 1940s novels. The political climate of the period has been characterised as a time of preparedness and, as a consequence thereof, as carrying a nationalist political agenda. Both men and women were expected to contribute to the safeguarding of the nation, but their roles and abilities were divided. Men were expected to act as soldiers and to defend their homeland, their wives and their children. Women were seen primarily as mothering creatures who should increase the birth rate.

Official politics aside, what can be found in the contemporary literature? In Karin Juel's *Ekot av ett skott* (1945) and Marika Stiernstedt's *Attentat i Paris* (1942) the female protagonists, one of whom is a mother, commit murder as a statement against National Socialism and with the ultimate goal to achieve peace. In Dagmar Edqvist's *Hjärtat söker nödhamn* (1942) and Cajs Alstermark's *Moder, se din son!* (1942) as well as in Juel's novel, the soldiers protest against the war; in Edqvist's and Alstermark's novels by deserting it. By placing these characters in different war scenes, the authors show the impossibility to distinguish between brother and enemy. Thereby they sharply criticise the "imagined community" (Anderson 1991), which the nation is founded on, as not worth killing for.

The analysed novels clearly deviate from the official politics of preparedness in their critique against both the war and the nation as a concept. In addition they show in various ways the constructions of both femininity and masculinity. In these narratives women use weapons for a good cause, whereas men argue for anti-violence.

Kvinnors våldsutövning betraktas ofta som en anomali, kvinnor konstrueras som offer och män som förövare. Kristin Järvstads analys av kvinnor som beredskapsförfattare visar på ett radikalt grepp i den svenska 1940-talslitteraturen: kvinnor som förövare, män som offer. Kvinnors våldshandlingar utmanar och destabiliserar både femininitet och maskulinitet. Gränser luckras upp och skrivs om i krigets könsskapande processer.

I KRIGETS SKUGGA

Våld, antivåld och kön i fiktiva texter från svenskt 1940-tal

KRISTIN JÄRVSTAD

Könsskapande i tider av krig och konflikt är ett ämne som väckt mycket uppmärksamhet i de senaste decenniernas feministiska och genusvetenskapliga forskning. Utgångspunkten för forskningen är att under dessa förhållanden accentueras polariseringen mellan könsens roller och egenskaper (Elshtain 1987; Enloe 1990; Eriksson Baaz och Stern 2013). Kvinnors reproduktiva förmåga och det nationella ansvar som denna förmåga anses innebära, understryks mer än annars: det handlar om att hålla nativiteten uppe. Männerna positioneras som försvarare av både nationen, kvinnorna och avkomman och förknippas därigenom självklart med utövning av våld. Men forskningen visar dessutom att det även sker uppluckringar av synen på kvinnors förmågor vid dessa tidpunkter. Under krigstid behövs kvinnor som arbetskraft inom de mest skilda områden, vilket gör att de tillskrivs kompetenser som de inte anses besitta i fredstid (Higonnet och Higonnet 1987; Enloe 1990; Overud 2005). Detta bidrar samtidigt till att synliggöra femininitet som en konstruktion. Maskulinitet framstår däremot som något icke förhandlingsbart: männens roller och positioner är fasta och deras maskulina kärna, aggressiviteten inte minst, framhävs mer än annars (Cockburn 2012; Eduards och Kronsell 2013). Den historiska och geografiska utgångspunkten för denna artikel, svenskt 1940-tal, blir ett exempel på hur männen självklart utgör stommen

i den nationella beredskapen, beredda att försvara Sveriges gränser mot inkräktare (Dahlberg 1983). Men även kvinnor deltar i bevakningen och får till och med bära vapen. Vid själva utövandet av våld går dock

Vid själva utövandet av våld går dock fortfarande en gräns: kvinnorna får endast använda sina vapen vid självförsvar.

fortfarande en gräns: kvinnorna får endast använda sina vapen vid självförsvar. Den aggressiva amasonen göre sig icke besvär (Sundevall 2011).

Hur uttrycktes då våld och motstånd mot våld i fiktiva texter från andra världskriget, i ett Sverige där beredskap inför krig var en del av vardagen (Dahlberg 1983; Lindal 2004)? Det rådde en intensiv nationalism under denna tid och en rad svenska författare skrev i en anda som skulle mana till nationell solidaritet och offervilja, med fosterlandets bästa för ögonen (Landgren 1975; Möller 2009). I denna beredskapslitteratur fanns samtidigt många gånger en kritik av den förda neutralitetspolitiken. Kända exempel på detta är Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* (1941) och Eyvind Johnsons trilogi om Grupp Krilon (1941-1943). Till skillnad från dessa och andra manliga författare, har kvinnor som beredskapsförfattare inte varit föremål för forskningen. Därför kommer denna artikel att diskutera några tidigare utforskade texter från svenskt 1940-tal av kvinnliga författare, texter som behandlar våld och antivåld mot en bakgrund av krig och hotande konflikt.

Det övergripande syftet är att härigenom både fördjupa och bredda kunskapen om 1940-talets litteratur, främst genom att analysera frågan om kön i relation till våld, men också genom att se i vilken mån dessa texter skriver in sig i beredskapspolitiken där solidaritet mot nationen är det yttersta målet.

I internationell forskning har en rad studier gjorts på brittiska kvinnliga författares gestaltningar av andra världskriget. Dessa har inte tidigare varit erkända som krigsskildringar: "an entire front of the war is still buried" menar Phyllis Lassner (1998: 2). Forskare som Lassner (1998), Gill Plain (1996) och Jenny Hartley (1997) vidgar begreppet krigslitteratur genom att visa hur de kvinnliga författarnas responser på kriget innefattar allt från skildringar av blitzens London till dystopier om ett nazistiskt herrevälde. Även på svenskt håll finns en rad kvinnliga författare som i sina samtidsromaner visar på en bred utblick på kriget och de frågor detta väcker – så till exempel problematiseras svenskhet och svenskhetens innehåll med hjälp av krigsflyktingen som figur (Järvstad 2013).

Ur detta större material har jag valt ut de texter som fokuserar frågan om krig, kön och utövandet av våld i kombination: Karin Juels *Ekot av ett skott* (1945), Marika Stiernstedts *Attentat i Paris* (1942), Dagmar Edqvists *Hjärtat söker nödhamn* (1942) samt Cajs Alstermarks *Moder, se din son!* (1944). Min analys av dessa romaner är tematisk och med utgångspunkt i vissa karaktärer och deras handlingar, upplevelser och uttalanden/reflektioner diskuterar jag följande teman: våld och femininitet, våld

och maskulinitet, våld i nationens namn samt det totala våldet. Diskussionen fördjupas genom ett sekundärt material i form av recensioner av romanerna ifråga, både från dagspress och tidskrifter, som ger inblickar i hur samtiden såg på och resonerade kring dessa verk.

Metodologiskt har studien beröring med litteratursociologisk analys (Svedjedal 2002). De undersökta fiktiva texterna tillkommer i en social kontext och utgör på olika sätt en kommentar till samtiden. Här finns med andra ord en länk mellan samhälle och fiktion där jag betraktar texternas gestaltningar som tolkningar av och reaktioner på ett samtida fenomen, i detta fall andra världskriget – gestaltningar som jag i min tur tolkar. Den litteratur som tillkommer i krigstider och behandlar kriget i någon form får en ”uppenbart historisk dimension” för eftervärlden, menar Sofi Qvarnström (2009: 18) som undersöker svenska författares texter från första världskriget. Dessa texter blir ”en projektionsyta där samtidens idéer och ideologier kan prövas och gestaltas” (ibid), vilket kan överföras till den litteratur jag undersöker. Även om två av författarna, Juel och Alstermark, undviker att namnge miljö och/eller personer, är deras verk ändå tydligt relaterade till en samtidsproblematik där krig och våld står i fokus. Därför utgår jag också från att det finns ett samspel mellan fiktionstext och verklighet (Jonsson 1992; Qvarnström 2009) där texten dessutom blir en politisk kommentar i en ideologiskt spänningsfylld tid.

Material- och metodval härrör från litteraturvetenskapen, medan den teoretiska

inspirationen är tvärvetenskaplig. I analysen använder jag mig av en rad forskare från (idé)historisk, statsvetenskaplig och etnologisk forskning med fokus på kön. I likhet med dem är jag intresserad av att problematisera frågan om våld ur ett könsperspektiv (Lövkröna 2001; Svensson 2004), främst genom att utforska könade praktiker som skapas och befasts, men även undergrävs i tider av krig och konflikt (Enloe 1990; Cockburn 2012; Kronsell och Svedberg 2012). En särskild position får soldatenhjälden, som är en starkt normerande maskulinitet under andra världskriget, knuten till en nationalistisk retorik (Mosse 1990, 1996), vilket också blir en viktig ingång till min analys av det fiktiva materialet.

Genom att föra in klass och nation och relatera dessa till kön, strävar jag efter en nyanserad analys av framställningarna av våld och icke-våld i de fiktiva texterna. För uttolkningen av klass använder jag mig av Beverly Skeggs Bourdieu-inspirerade analys där olika former av kapital – ekonomiskt, socialt och kulturellt – spelar roll för det överordnade symboliska kapitalet. Ett starkt symboliskt kapital, som ofta kan knytas till medelklassen, innebär en rad fördelar för den person som besitter detta. De olika kapitalformerna knyts hos Skeggs (2000) till både kön och sexualitet. För att analysera nationen som begrepp och den roll detta spelar i mitt fiktiva material utgår jag från den forskning som relaterar nationen och dess ideologiska innehåll till kön, som till exempel Cynthia Enloe (1990), Nira Yuval-Davis (1997) samt Sita Ranchod-Nilsson och Mary Anne Tétreault (2000). Begreppet ”kroppspolitik”,

på engelska ”body politics”, blir här viktigt eftersom det belyser hur nationell tillhörighet formuleras olika beroende på kön (Eduards 2007).

Utgivningsförhållanden i svenskt 1940-tal

Som en ingång till analysen vill jag börja med att kort ta upp utgivningsförhållanden i svenskt 1940-tal samt presentera författarna och deras romaner. De romaner som undersöks i artikeln gavs ut vid olika tidpunkter under 1940-talet och skilda förutsättningar rådde. Dock kan konstateras att betingelserna för att publicera litteratur var vida bättre i Sverige än i de ockuperade länderna (Atack 1989; Dewulf 2010). För svensk litteratur handlade det mer om restriktioner i tryckfrihetsförordningen, framförallt till och med år 1942 – därefter mildrades dessa (Wiktorsson 2010). Här kan också jämföras med brittiska förhållanden där begreppet *den fria litteraturen* blev centralt, inte minst som en demokratisk princip i kontrast till nazismens hållning, men med en viktig reservation: förbudet att överföra information till fienden (Hartley 1997).

Möjligheten till överblick över kriget och dess utgång ökade i takt med att kriget gick mot sitt slut. Så kunde Juel skriva med utgångspunkt i ett avslutat krig eftersom hennes roman gavs ut i augusti 1945, medan Alstermark hade slutskedets sönderbombade städer som bakgrundsscenario i sitt verk från senhösten 1944. Stiernstedts och Edqvists romaner, däremot, publicerades i en tidigare fas, i oktober 1942, vid en tidpunkt när tryckfriheten fortfarande var krigskuren. Detta kommenterade Stiernstedt i *Vecko-Journalen* 1944:

Detta var ännu under Den Stora Mörkläggnings tid och jag ville inte ha boken [*Attentat i Paris*] konfiskerad. Jag har sedan förstått att dess måttfullhet bidrog till dess framgång och att den därmed övertygade mer än överord skulle gjort. Särskilt minns jag ett kapitel. Kapitlet var inte nödvändigt för romanens logik eller balans och det var mycket aggressivt. Det kostade på – men jag strök det (citerat efter Wiktorsson 2010: 119).

Detta blir samtidigt ett intressant exempel på hur en författare förhöll sig till den specifika beredskapskontexten och på hur hennes ”måttfullhet” ökade textens trovärdighet, vilket bekräftas i den positiva kritik som boken fick av en rad recensenter (Elgström 1942; J.L. (sign) 1942; Svensson 1942; Ehnmark 1943).

Romaner om våld och anitvåld

Stiernstedt var en välkänd författare i 1940-talets Sverige, omtalad för sina radikala och socialistiska åsikter, och hade dessutom ett vidsträckt europeiskt kontaktnät (Fahlgren 1998). Under första världskriget var Stiernstedt krigskorrespondent i

Frankrike, ett uppdrag hon åtog sig även under andra världskrigets inledningskede. När *Attentat i Paris* utkom såg flera recensenter denna roman som författarens främsta verk. Handlingen har också ett spännande upplägg: ett mord på en tysk officer äger rum vid en tunnelbaneuppgång i Paris och förövaren kommer undan. Läsaren får snabbt kunskap om vem mördaren är – pacifisten och anarkisten Hilde Dubois – medan ockupationsmakten förgäves jagar henne. En rad karaktärer dras in i efterverkningarna av mordet och på slutet tar mördaren sitt liv på grund av sitt dåd. Boken blev både en teateruppsättning på Dramaten, under rubriken *Attentatet*, och en film med den försiktiga titeln *Den osynliga muren* (Olsson 1979; Martinsson 2000). Förutom att detta visar på de olika graderna av yttrandefrihet inom olika medier, ger det en förståelse för denna romans genomslagskraft.

Juel, som publicerat flera litterära verk tidigare (debut 1933 med *Prostens dotter*) och dessutom hade ett etablerat namn som vissångare, inte minst i radio, valde att använda pseudonymen Katherine van Goeben när *Ekot av ett skott* gavs ut. Detta kan med stor säkerhet tolkas så att det handlade om försiktighet på grund av det laddade innehållet, trots att tryckfriheten inte längre påverkades av kriget. Juel anonymiserade även skildringen som sådan genom att aldrig namnge miljön eller personerna. Detta får två effekter: det sker en neutralisering som kunde vara önskvärd i tidens kontext och ett förallmänligande av romanens innehåll. Även i denna roman kretsar handlingen kring ett mord: en moder dödar sin vuxne

son på grund av att han kommit i händerna på en förkastlig ideologi. Juel skrev aldrig ut ideologins namn, men var tillräckligt tydlig, särskilt i dåtidens sammanhang, för att denna skulle förstås som nazismen. En rad dialoger mellan mördaren, kallad Kvinnan, och andra, oftast sympatiserande, karaktärer utspinner sig. På slutsidan avrättas Kvinnan på grund av sitt dåd.

Edqvist var liksom de två föregående författarna känd i sin samtid. Från debuten 1932 med *Kamrathustru* och framåt fokuserade Edqvist gärna samlevnadsproblem. Edqvist väjde inte heller för mer komplicerad problematik som i *Fallet Ingegerd Bremssen* (1935), som handlar om en kvinna som utsätts för våldtäkt. Båda dessa 30-talsromaner filmatiserades under 1940-talets första år. I Edqvists *Hjärtat söker nödhavn* rör huvudhandlingen ett par i äktenskaplig kris, men här kommer endast karaktären Jasja och dennes erfarenheter från kriget att diskuteras. Frågan om våld och ickevåld finns även behandlad hos Edqvist i *Osynliga stängsel* från 1944. Också denna roman utspelar sig i beredskapstid, vilket komplicerar relationen mellan en ung läkare, tillika pacifist, och hennes älskade som är yrkesmilitär.

Alstermark var till skillnad från de övriga författarna debutant och romanen *Moder, se din son!* blev också hennes enda längre verk. Ämnet för romanen är kriget i ett namnlöst land där huvudpersonen, som befinner sig i strid, tar en död medsoldats identitet för att kunna utnyttja dennes permission. Väl utanför krigsskådeplatsen, tillbaka i sin hemstad, erfar huvudpersonen Alfred hur kriget även drabbar civila. Slutet

är ovisst: läsaren vet inte om Alfred kommer att tvingas ut i kriget på nytt eller ej.

Innan jag påbörjar analysen vill jag poängtera att det tematiska upplägget följer romanernas innehåll. Juels och Stiernstedts romaner, som förenas av att en kvinna mördar i pacifismens namn, kommer att behandlas i två avsnitt, dels ett om den feminina våldshandlingen och dess utövare, dels ett om denna handlings ideologiska grund och motivering. Därefter analyseras det maskulina (anti)våldet och våldet i nationens namn, med utgångspunkt i Edqvists, Alstermarks och Juels romaner. Avslutningsvis diskuteras det totala våldet, som skildras hos Alstermark.

Den feminina våldshandlingen och dess utövare

Som framgått finns en frapperande likhet mellan Juels och Stiernstedts romaner: en kvinna mördar en man på grund av sin pacifistiska övertygelse. I båda verken finns också en hotande krigisk fond: hos Stiernstedt tyskarnas ockupation av Paris, hos Juel tydliga förberedelser för ett överhängande krig. Kvinnornas våldshandlingar förenas dessutom av att de planläggs och utförs av en enskild person, utanför själva krigsskådeplatsen. Därför skiljer de sig också från soldatens våldshandling som utförs som ett led i ett kollektivt, nationellt agerande som premierar dödande. Men mellan de fiktiva morden finns även väsentliga olikheter. Hos Juel utförs mordet i intimsfären och på en närstående, hos Stiernstedt äger det rum i offentligheten och dikteras av att offret *skall* vara okänt – med två viktiga reservationer: det måste vara en

man i tysk uniform där både uniform och kön utgör den ideologiska vägledningen. Dådet är tänkt att spegla krigets mekanismer: ”Inte heller kriget väljer” påpekar mördaren (s. 213).

Eftersom kvinnors våldsutövning ofta betraktas som en avvikelse eller anomali – kvinnor är offer för mäns våld, inte utövare av våld (Lövkrona 2001; Svensson 2004) – får mördarens kön ses som ett radikalt grepp, både hos Juel och Stiernstedt. När Birgitta Svensson lyfter fram kvinnor som begår våldsamma brott ser hon dessa våldshandlingar som ett led i en destabilisering av både femininitet och maskulinitet (Svensson 2004), vilket de fiktiva morden skulle kunna ses som en del av. Svensson menar i sitt resonemang att till exempel giftmord är en handling som går att skriva in i en förväntad femininitet som en förlängning av kvinnlig list och ett agerande i det fördolda. Den mer normbrytande handlingen blir den som inbegriper öppet fysiskt våld (Svensson 2004). De fiktiva morden är dock mer komplexa än så. Det handlar om våld som aggressiv handling, utförd med vapen, men offren är försvarslösa. Kvinnans son blir skjuten i sömnen, den tyske officeren i ryggen, vilket skulle kunna implicera kvinnlig förslagenhet, *inte* en ärlig kamp man mot man.

Jean Bethke Elstain (1987) menar, med utgångspunkt i ett västerländskt sammanhang, att kvinnor som griper till vapen eller utövar våld betraktas som okontrollerade och irrationella. Deras våldsutövning är därmed inte en del av det strukturerade våld som män är kapabla till. Därför kan kvinnor inte heller hållas fullt ansvariga för

sina handlingar. Dessa synpunkter kan ställas mot morden hos Juel och Stiernstedt som båda skildras som överlagda. Hos Juel framhärdar också huvudpersonen i att hennes dåd är begånget när hon är vid sina sinnens fulla bruk för att hennes handling inte skall förminska. Under rättegången säger hon: "[J]ag visste mycket väl vad jag gjorde och jag vet det fortfarande. Jag handlade fullt överlagt" (s. 94f).

För Stiernstedts mördare, å andra sidan, ligger stämpeln irrationalitet nära till hands när mordet väl begåtts. Hilde Dubois framställs då som ostrukturerad och utan överblick över mordets konsekvenser. Om hon inte ger sig tillkänna kommer ockupationsmaktens repressalier leda till att en rad oskyldiga människor dör på grund av hennes handling. Men Hildes förvirring måste också knytas till Stiernstedts framställningssätt. Stiernstedt använder sig av psykologisk realism, vilket skapar en spänningsfylld och komplex figur. Mördaren hos Juel blir bäraren av en idé och på så vis en mer abstrakt figur. Hilde reflekterar över dådet:

Jag har gjort det, tänkte hon, jag, jag, Hilde Dubois! Och med ens kom en fäsansfull ånger över henne. [...] Det var till den grad otäckt att tänka sig att det *inte* var en dröm, att man inte utstod det, det gjorde man inte, jag gör det inte! tänkte hon.

Hon skrek högt:

-Jag gör det inte, jag vill inte! (s. 275).

Den dåtida kritiken tog med emfas fasta på Hilde som en vilsen kvinnofigur. I recensionerna fick Hilde bland annat omdömet "halvt löjlig välgörenhets- och kvinnosakskvinna" som agerar "i ett anfall av idealistisk exaltation" (Svensson 1942: 720), "fjollig i sina manér" (L.N. (sign) 1942). I porträttet finns en dubbelhet som delvis kan förklara kritikernas syn. Mördaren är själv mån om att placera sig i en proper, bildad medelklassbakgrund inför sin åhörare, huvudpersonen Lisia, men via Lisia, en självförsörjande, stilsäker kvinna, får läsaren samtidigt bilden av Hilde som en lätt löjlig, men framförallt frökenaktig och oattraktiv figur. Denna fasad har recensenterna inte förmått se bakom: Hildes styrka i planerandet och genomförandet av mordet eller hennes reflektioner kring dådet efter sammanbrottet kommenteras ej.

Även hos Juel spelar medelklassstillhörigheten in, men här för att ge mördaren mandat för sin handling. Via en annan karaktär, Soldaten, möter läsaren Kvinnan och får se hur hennes uppenbarelse påverkar honom. Han hade föreställt sig Kvinnan som "[k]anske grövre ... mera vulgär ... mörk och inte så lång" (s. 75). Denna bild tangerar ett rasifierat språk och det är först när Soldaten ser och lyssnar till Kvinnan under rättegången som han får verklig respekt för hennes

handling. Här framställs hon som blond, bildad och (sexuellt) oförvitlig – ”en högst respektabel dam” (s. 91). Med hjälp av Beverly Skeggs uttolkning av Pierre Bourdieus kapitalbegrepp menar jag att det här går att läsa hur Kvinnans olika kapital sammanstrålar: det sociala kapitalet (i detta fall både ras och klass) och det kulturella kapitalet (i detta fall bildning) samverkar och ger huvudpersonen ett symboliskt kapital som legitimerar och begripliggör hennes våldsamma handling för Soldaten. I korthet: det skänker henne respektabilitet (Skeggs 2000).

Om jag nu jämför med Stiernstedts mördargestalt, som alltså *inte* får något symboliskt kapital via sin medelklassstillhörighet, blir det tydligt att klass måste kombineras med en otvetydig kvinnlighet för att den feminina våldshandlingen skall sanktioneras. När den ideologiska grunden diskuteras i avsnittet nedan kommer jag dock att visa att Hilde Dubois dåd legitimeras på andra sätt i romantexten.

Med pacifism som vapen

Våldsutövningen har samma ideologiska grund hos både Stiernstedt och Juel: pacifism. Detta ställer genast till problem: hur kan dödligt våld motiveras i pacifismens namn? Här kommer de olika motiveringsgrunderna att diskuteras – moderskap och moderlighet hos Juel respektive den utanförståendes roll hos Stiernstedt.

I Juels *Ekot av ett skott* möter vi alltså Kvinnan som skjuter sin son därför att hon inte vill se honom omvandlad till hängiven soldat. Här vill jag understryka att sonen är vuxen. Det handlar alltså inte om den klassiska kategori av barnamord där kvinnan

dödar ett spätt, utomäktenskapligt barn (Lövkrona 1999). Detta kommenteras även i romantexten: ”[B]arnamord är ju något helt annat” (s. 91). Frågan om modern som våldsutövare vill jag istället koppla till en (särarts)feministisk diskussion. Huvudpersonens handling förefaller tänkt att ge eko i samtiden – notera titeln *Ekot av ett skott* – och få mödrarna/kvinnorna att vakna. Romanen kan jämföras med den fredsappell som Elin Wägner publicerade några år tidigare – *Väckarklocka* från 1941. Den särartsfeminism som Wägner förde fram hävdar kvinnors och mäns inneboende olikhet, men även feminina egenskapers högre värde, något som spelar in i Juels roman.

Wägner blickar bakåt till matriarkala, flydda tider och ser kvinnornas enda möjlighet att återskapa ett modervälde i att på nytt vaska fram deras inneboende fredlighet, som förvanskats i patriarkalt grundade samhällen. Även i Juels text har kvinnor tvingats undertrycka sin moderliga kapacitet i ett samhälle med ett djupt ojämlikt fundament: det handlar om ”mannens värld” som skapat ”två kön i fiendskap” (s. 156). Det är detta samhällssystem som gör Kvinnans handling till en nödvändighet. Att mordet begås inom intimsfären visar samtidigt hur offentligt och privat är tätt förbundna.

Tanken att kvinnor/mödrar skall förenas för att förbättra samhället har länge varit bärande inom särartsfeminismen, komprimerat i begreppet samhällsmoderlighet som Ellen Key myntade i en skrift kring sekelskiftet 1900 (Key 1896). Denna moderlighet behöver inte vara biologiskt

grundad. På ytan förefaller dock Juel bygga på biologi, men detta är inte hela sanningen, något jag återkommer till i nästa avsnitt. Särartsfeminister har traditionellt tillskrivit kvinnor en pacifistisk läggning, kopplat till den modrande förmågan, men i 1940-talets Sverige hade de försvarsvilliga kvinnorna stort utrymme. Ett exempel är lottarörelsen som fick fler än 100 000 medlemmar under andra världskriget (Sundevall 2011). Mot denna bakgrund av nitiskt beredskapsengagemang från stora grupper kvinnor blir det intressant att tänka in en moder som mördar för att rädda sin son från att bli soldat och därmed mördare själv. Hos Juel omformuleras med andra ord begreppet samhällsmoderlighet på ett radikalt vis. Kvinnan agerar visserligen utifrån sitt moderskap för att samhället skall höjas till en högre, underförstått pacifistisk, nivå, men *våld*, inte kärlek, blir hennes medel för att nå ut med sitt budskap. Moderskapet blir en nödvändig förutsättning för dådet eftersom endast en moder kan förstå konflikten mellan mänsklighet (i fredens tjänst) och omänsklighet (i krigshetsens tjänst).

Men hur såg då Juels samtida bedömare på moderskapet som en väg till ett antivåldssamhälle? Kritiken varierade, men flera tyckte att romanens upplägg var alltför idémässigt för att riktigt gripa tag. Signaturen V.N. menade dessutom att ”det svär emot moderlighetens innersta och oförstörbara väsen” och var därför till och med beredd att ifrågasätta att det var en kvinna som var författare – så kunde alltså inte en kvinna skriva. V.N. avslutade: ”Man kan utan tvivel tänka sig våld

utrotat med våld, men psykologiska fakta kan man inte göra våld på” (V.N. (sign) 1945). Här blir våld något som utövas av män, möjligen av kvinnor, men definitivt

I 1940-talets Sverige hade de försvarsvilliga kvinnorna stort utrymme.

aldrig av mödrar. Signaturen E.B. hävdade dock motsatsen: ”Rent psykologiskt kan man visst gå med på att moderns gärning är tänkbar som ett uttryck för ett modershjertas revolt” (E.B. (sign) 1945). Författaren Anna Lenah Elgström, i sin tur, välkomnade Juels röst i ”den stora kvinnotystnaden”: här visade Elgström tydligt vad hon efterlyste från kvinnliga författare. Elgström, som själv skrev pacifistiska noveller redan under första världskriget, noveller där just mödrarna utgörs hoppet, höll dock inte med Juel i hennes lösning utan förordade ”ett världssabotage mot kriget [men] inte genom att t a liv utan genom att neka till att g e liv” (Elgström 1945). Även om synen på själva handlingen och dess ändamålsenlighet skiftar, förefaller kvinnan som moder vara en absolut auktoritet i kritikernas ögon.

Hur förklaras och motiveras då dådet hos Stiernstedt, där mördaren är både pacifist och anarkist? Det anarkistiska draget understöds av att Hilde representerar det neutrala Schweiz, som härigenom ger sig in i den väpnade konflikten. Repliken till det likaledes neutrala Sverige är tydlig: finns här samma moraliska kurage att göra avsteg från den officiella hållningen? Även

karaktärens namn bär på en symbolik, ett grepp som känns igen från Kvinnan hos Juel, som via sin beteckning får representera hela kvinnligheten. Hilde Dubois för- respektive efternamn härrör från två olika språkområden, det germanska och det romanska, vilket har betydelse för tolkningen av hennes agerande. Efternamnet implicerar främlingen, anarkisten, som kommer från skogen (franskans ”du bois”) och genomför en ’vild’ aktion. Förnamnet Hilde kommer från Hildir, namnet på en valkyria i den fornnordiska mytologin (Brylla 2004), vilket förlänar dignitet åt Hildes dåd. I mytologin är valkyrian en mäktig gestalt som väljer vem som skall falla i strid, en roll som har likheter med den Hilde påtagit sig. ”Den som inte hatar, den som är ren och fri åt alla sidor, på *dens lott faller det att utföra gärningen*” säger Hilde (s. 232, min kursivering), ett uttalande som visar att hon skall betraktas som en utanförstående – en position som även legitimerar hennes handling. Att Hilde samtidigt är en brinnande ande understryks av att hon i texten kopplas till den bibliske ärkeängeln Mikael som kämpar mot Lucifer: ”Flickan Hilde, femton år, ... valde den stridbare Mikael” säger Hilde (s. 210). Härigenom blir bilden av den stundtals naiva Hilde komplett: denna gestalt får auktoritet som neutral part i en ideologisk konflikt men även via myten, både den fornnordiska och kristna.

Hos Stiernstedt blir också mördarens egen slutsats att mordet är nödvändigt eftersom ”de där” – tyskarna – inte ”brydde sig ... om lag eller hänsyn” (s. 290). Här sker en tydlig andrafiering av tyskarna som

grupp, vilket också ger (den våldsamma) pacifisten mer rätt än våldsförespråkarna. Förövaren drar slutsatsen: ”Jag hade rätt i att de måste bekämpas, jag gjorde rätt” (s. 290). Även hos Stiernstedt möter vi med andra ord en pacifism som bygger på en omdefiniering. Genom att använda våld tar denna kvinnofigur konsekvenserna av att kvinnornas fredsrörelse visat sig otillräcklig för att förändra världen.

Hanterandet av ansvarsfrågan kvarstår dock och också här förmedlar texterna samma syn. Stiernstedts Hilde får föra en djupt självkritisk diskussion om mordet som en möjlig ”terrorhandling” om hon inte ger sig tillkänna (s. 297), men förmår inte ange sig själv. Alltså får hon sona sin handling genom att begå självmord, medan Juels Kvinnan får sona sin genom att avrättas. Även om vägarna dit ser olika ut blir slutsatsen i både Juels och Stiernstedts romaner mördarens liv mot offrets: först då blir det dödliga våld som utövas av kvinnor i fredens och demokratins tjänst försvarbart fullt ut.

Det maskulina (anti)våldet

När jag nu går över till att diskutera våld förknippat med maskulinitet använder jag mig av olika mansgestalter, alla soldater, i Edqvists, Alstermarks respektive Juels romaner. Men först en kort utblick mot maskulinitetsforskningens diskussion av maskulinitet och våld.

När maskuliniteter i krig diskuteras, förknippas dessa ofta med både våldsutövning och militarism (Eriksson Baaz och Stern 2013; Eduards och Kronsell 2013; Hearn 2013). George Mosse argumenterar

för att delaktighet i krig blir tecknet på den riktige mannen i Europa efter första världskriget och karakteriserar detta som "male-manliness" (Mosse 1990). Soldaten är dock en dubbel karaktär menar Iris Marion Young. Vi har å ena sidan den gode soldaten som försvarar och står för det som kallas "den maskulina beskyddarlogiken", ett chevalereskt och osjälviskt beskydd gentemot kvinnor och barn, å andra sidan den aggressive inkräktaren, den som hotar både nationen och kvinnorna – det är först genom denna mansfigur som den gode soldaten får mening (Young 2009). Elshtain ser i sin tur krig som "the definite test of political manhood" (Elshtain 1987: 95). Det är som soldater män blir de ultimata medborgarna. Under andra världskriget hade inte kvinnor tillgång till denna position. Från svenskt håll började debatten kring militärtjänst för kvinnor föras först på 1960-talet (Sundevall 2011). Överhuvudtaget är militären då som nu en maskulin arena där kvinnor blir de problematiska och underordnade tillskotten, som gärna förknippas med fredsbevarande insatser (Eduards och Kronsell 2013).

För att övergå till de fiktiva framställningarna, med början i Juels *Ekot av ett skott*, får huvudpersonen i detta verk en manlig motsvarighet i Soldaten, som väcks av Kvinnans agerande. Soldaten rannsakar sig själv inför det krig som framstår som ett oåterkalleligt faktum i romanen och efterlyser männens protest: "[D]et är på tiden att vi söker oss ut ur den här förbannelsen" (s. 186). Eftersom de ändå kommer att dö har de inget att förlora genom att vägra strida.

Soldaten blir också Kvinnans idémässiga arvtagare då han lovar att föra hennes pacifistiska tankar vidare. Det ligger även en symbolisk markering i att den enda person i romanen som knyts till kriget på grund av sin benämning, är den som ger detta löfte. Denna gestalt blir den gode, beskyddande soldaten, med Youngs (2009) benämning, även om hans uppgift ligger utanför de gängse ramarna. I och med att Soldaten blir arvtagare till Kvinnan går Juel bortom sina särartsfeministiska tankegångar. Hon visar här att kampen för pacifism kan föras av båda könen.

I Edqvists *Hjärtat söker nödhavn* öppnar ytterligare en soldat upp för en uppluckring av de polariserade könsrollerna vid krig och konflikt. Jasja kommer som flykting till Sverige och blir på så sätt representant för de oroande personer som nu tar sig in över Sveriges gränser. På grund av sitt dubbla ursprung med en rysk moder och tysk fader befinner sig Jasja på två sidor i konflikten: uppväxt i Sovjet och därigenom sovjetisk medborgare strider Jasja mot tyskarna. Även om den dåtida kritiken av romanen var positiv reserverade sig till exempel Margit Abenius mot porträttet av Jasja. Abenius menade att här framfördes idén att "det tysk-baltiska godsägarblodet skulle vara särskilt värdefullt som arvs-massa" (Abenius 1942). Denna anmärkning visar på en skepsis mot karaktären Jasja som far till det barn som romanens huvudperson, svenskan Hellen, väntar. Det blir dessutom en direkt replik mot en alltför hög värdering av något som associeras med tyskhet. Som uttolkare idag, ser jag snarare Jasjas dubbla tillhörighet som

en möjlighet för författaren att peka på ett grundläggande problem: hur avgöra vem som är fienden och därmed vem våldet skall riktas mot? Detta synliggörs i en central scen:

[Jasja] kunde aldrig glömma den där ohyggliga rekognosceringsturen, stanken, gytjtjan, mörkret som skyddade, men kändes som ett stort svart hot. Och så plötsligt en skrämnd pojkröst som kom med sin halvhöga fråga: – Freund? – Det var så absurt, som om han och en annan pojke lekte indianer i mörkret. Man blev instinktivt vänligt sinnad mot den rösten, det hoppade ur honom ett *Ja* utan eftertanke, och allra minst någon tanke på svek. Den låga, lite hesa pojkrösten kom igen: – Gottseidank, jag blev så rädd att ... Men så kom ljusbomben och exploderade rakt över dem, rakt i deras nerver, och han såg på en halv meters håll en bajonett och bakom den en tysk uniform. Då kom det över honom ett raseri över att döden lånade vänskapens röst i mörkret och lurade en att känna som en människa när man måste göra det omänskliga – och han sköt.

Och om han inte hade gjort det?

Då hade han fått den tyska bajonetten i sig. Han såg redan pojken nervöst spänna armen till rörelsen.

Ville man leva, handlade man som han hade gjort. Men det kanske inte var nödvändigt att leva. Det kanske var värre att se pojkens ansikte när skottet tog än att själv ta emot en bajonett i bringan. Ibland avundades han de kamrater som inte kom tillbaka. Kanske hade någon av dem varit i samma belägenhet som han, men känt handen förlamas av den upproriska trötthet, som han kände nu – och låtit den andra skjuta först (s. 145f, punkter i originalet).

I citatet gestaltas dels våldets omänsklighet då det riktas mot någon som framställs som/framställer sig som vän, dels det omöjliga valet mellan att döda eller dödas där dödandet i efterhand framstår som det eventuellt värre alternativet, med tanke på offrets ansiktsuttryck. Så även om valet blir att utöva våld från Jasjas sida, säger textstycket i sin helhet med Jasjas efterföljande reflektion nej till våld. I denna scen blir det också uppenbart att det hela kunde varit en lek mellan pojkar. Fienden blir den andra ”pojken” som talar med ”pojkröst”. Absurditeten i kriget understryks genom denna gestalts ringa ålder. Dessutom blir det tveksamt om detta kan kallas ett ”riktigt” krig; ett sådant handlar om en kamp mellan *män*. Först på så vis kan det som Mosse (1990) benämner ”male-manliness” uppnås.

I Alstermarks *Moder, se din son!* vittnar huvudpersonen Alfred, deserterad soldat, om något liknande. Här speglar Alfreds sammanfattning det som framställs i scenisk form hos Edqvist:

Det talades så mycket om hämnd ute vid fronten.

Men han hade aldrig kunnat känna hat mot en fiende, som inte givit honom något att hata för.

Det predikades hat för dem. I långa svassande fraser och eldande tal skulle deras hatkänslor uppmanas, så att de hatade blint. För de stred så mycket bättre då (s. 137).

Liksom hos Edqvist demonteras bilden av Fienden av den som utgör själva 'urgestalten' i kriget, det vill säga en soldat. Som menig, längst ner i hierarkin genomskådar Alfred krigsherreretoriken, vilket också skänker skildringen ett klassperspektiv: tankeförmåga är inget överheten tar med i beräkningen med sina "eldande tal". Det enda hat som Alfred känner är hat mot kriget, men även detta försvinner i takt med att den mentala hälsan undergrävs: "Jag hatade kriget förut, nu dog jag av det" (s. 76). Därför blir deserterandet en nödvändighet: "Annars hade jag bara hoppat fram i kulregnet en dag för att ta livet av mig, för jag hade blivit galen" (s. 231). Huvudpersonen är väl medveten om att han aldrig kommer att bli en "god soldat" (s. 76), som det står i texten. Hos Alstermark upplöses allt det som den "önskvärda" militära maskuliniteten förutsätts bygga på, nämligen "våld, ordning, lydnad och dominans" (Eriksson Baaz och Stern 2013: 119).

Våldet i nationens namn

Både hos Alstermark, Edqvist och Juel lyfts med andra ord den våldsamma soldatmentaliteten fram som en konstruktion. Vilken syn på det kollektiva våldet i krigets gestalt förmedlas då i romanerna? Jag citerar Kvinnans tankar hos Juel:

Krig har alltid funnits ... därför måste det alltid finnas! [...] Rör inte vid kriget! [...] Det är nyttigt med ett och annat krig då och då, när välståndet har stigit så onaturligt, att människor har en daglig bit bröd att mätta sig med ... eller när de inte har det! Då behöver de något annat att tänka på ... någonting som upptar tankarna, så att inte magens gnyende märks så pinsamt ... då skall de tänka på fosterlandet ... på dess ärorika historia ... på dess framtid ... på dess expansion ...

Fosterlandet är hotat! Fosterlandet väntar att du skall offra liv och blod! Fosterlandet kräver! [...] Har vi ingen fiende skapar vi en! (s. 67f, punkter i originalet)

Huvudpersonen får här genomlys argumenten för krig, som visar sig inta en specialställning: krig har alltid funnits och är därför ett naturligt fenomen, som det inte finns någon anledning att förändra, oavsett krigets negativa följder för mänskligheten. Citatet visar också hur behändigt krigs- och försvarsvänliga resonemang kan

omformuleras – hur ömsom överflöd, ömsom svält kan bygga argument för krig. Tankarna om fosterlandet som grund för det kollektiva våldet och den kollektiva samlingen vidareutvecklas av huvudpersonen i rättsalen när hon talar om sin son:

Fosterlandet hade fått honom [sonen] i sitt järngrepp och dränkte det mänskliga ... det allmänmänskliga hos honom. [...] [M]an talade med förakt om andra nationer som inte hade rätt att existera ... att all tanke på evig fred och allt arbete i den riktningen var amsagor ... ett löjligt pussel för sysslösa fruntimmer (s. 82f, punkter i originalet).

I detta textstycke blir fosterlandet något som förtär istället för att nära sina medborgare, materiellt och andligt. Den förstörande ideologi som skapas med hjälp av den nationalistiska retoriken är lätt att läsa som nazismen. Karaktären Patrioten i Juels roman får ytterligare understryka detta: ”Det har pysslats så mycket med individen på senare år – det känns som att stiga ner i ett svalt bad detta att med hela sin själ få koncentrera sig på nationen” (s. 214). I Juels formulering bygger den maskulina krigshetsen på talet om den hårdföra nationen, som inte erkänner något annat fosterland och som också kräver att individen underordnar sig det kollektiva projektet. Tanken om individen som ointressant kan direkt knytas till det fascistiska mansidealet som bygger på absolut lydnad mot nationen och dess krigiska och rasistiska projekt (Mosse 1996).

Den kritiska syn på det våldsförhållande fosterlandet som Juels text ger uttryck för är även intressant att koppla till begreppet kroppspolitik. I nationsbygget ses visserligen mannen som den självklara medborgaren, som kan fördöma andra nationer som citatet från Juel pekar på, men kvinnokroppens centrala funktioner i nationsbygget måste också poängteras, menar feministiska kritiker (Yuval-Davis 1997; Ranchod-Nilsson och Tétreault 2000; Eduards 2007). Både skapandet och upprätthållandet av nationen, dess heder och ära, har kvinnan som fundament, dels som biologisk, reproduktiv varelse, dels som en idealiserad, symbolisk figur, med ’nationella mödrar’ som Moder Svea, Marianne, Britannia, Germania som exempel (Eduards 2007). Enligt Kvinnan hos Juel finns en global ”ödesgemenskap” som förenar kvinnor eftersom dessa får offra söner och andra manliga anförvanter i krig (s. 153). Detta lidande moderskap kan jämföras med det nationalistiskt definierade som innebär att modern med glädje ser sin avkomma sätta livet till i nationens namn, något som Charlotte Tornbjer diskuterar i sin avhandling *Den nationella modern* (2002). Denna form av moderskap anammar därigenom även en patriarkal samhällstruktur. Den radikala lösning som förs fram i Juels *Ekot av ett skott* lyfter istället frågan till en transnationell nivå. För att komma bort från krigs- och våldshetsen måste mödrar förenas och skapa ett sammanhang

bortom nationen, som också genomskådas som en patriarkal konstruktion.

Edqvist för i sin tur fram en kritik som direkt pekar på nationens upplösning. Genom gestalten Jasjas erfarenheter förmedlas att nationen i själva verket är en icke-förpliktigande konstruktion. Jasja befinner sig ”andligen i no man’s land, beskjut[en] från två sidor, kände varje skott som ett brodermord” (s. 123). Benedict Anderson menar i sin inflytelserika *Imagined Communities* (1991) att nationen är en skapelse som bygger på idén om en gemenskap (”imagined community”). Anderson, som i övrigt inte har något könsperspektiv i sin studie, påpekar att denna konstruktion är något som män är beredda att dö för i krig (Anderson 1991). Men när denna föreställda gemenskap avslöjas, som den gör hos Edqvist, återstår inget att offra sig för.

Det totala våldet

Hos Alstermark möter läsaren ett krig där alla drabbas – män, kvinnor och barn – men utan någon tydlig aktör bakom våldet. Här ligger Alstermark nära de brittiska kvinnliga författarnas skildringar av blitzen mot London, som också har en odefinierad fiende. Hartley påtalar hur bombningarna skapar ”surreal intensities” i texterna, men också hur det vanliga livet snabbt återupprättas efter attackerna (Hartley 1997: 19). Hos Alstermark finns dock inget uppehåll i den mardröm som kriget skapar.

Hur uppfattade då den dåtida kritiken denna apokalyptiska skildring? Det visar sig att recensenterna förminskade den kvinnliga debutantens förmåga, mer eller mindre välvilligt. Jöran Mjöberg placerade författaren i ett bestämt kvinnligt fack och menar att hon uttryckte ”en rörande pacifistisk förtvivlan” (Mjöberg 1945) medan till exempel *Aftonbladets* recensent talade om ett ”omogt experiment” (Rybrant 1944). För att illustrera denna ”pacifistiska förtvivlan”, men fjärma den från epitetet ”rörande” och ”omogen”, väljer jag ett exempel från slutet av romanen. Som nämndes i inledningen tar huvudpersonen, Alfred, en död persons identitet för att kunna desertera, en person som är till förblandning lik huvudpersonen och senare visar sig vara hans tvillingbror – realismen är här av underordnat intresse. I staden där Alfred bor med den döde broderns familj har bombningarna intensifierats. Två familjemedlemmar, modern och det yngsta barnet, dör under en bombrad och i följande citat ser vi hur Alfred flyr med den enda överlevande, en pojke i femårsåldern:

Brinnande hus stänger vägen. Han springer i krokar, runt. [...]

De måste igenom. Ett hus har fått underdelen bortsprängd. De översta våningarna hänger fast vid grannhusen. Vilket ögonblick som helst störtar det in. [...]

De hinner blott en liten bit bort. Då far det halvraserade huset samman. Han halkar rakt i en blodig sörja, en trasig människokropp. Huvudet har rullat vid sidan om. Munnen gapar förskräckt. [...] Han skälver i hela kroppen. Släpper ned den lille, som gråter mot hans ben.

Han torkar svetten. Det är kvävande hett.

Lågorna kastar sig från tak till tak. Det luktar eld, det svider eld (s. 309 f).

Som exemplet visar är krigsscenerierna från den bombdrabbade staden intensivt realistiska. Samtidigt blir de i all sin grafiskhet också surrealistiska och förstärker därmed intrycket av krigets absurditet och meningslösa grymhet. Alstermarks text skriver här in sig i den typ av krigsskildringar som initierats med Bertha von Suttners *Die Waffen nieder!* från 1889, som fullständigt gör upp med tidigare ärofulla hjälteberättelser och deras glorifiering av krig. Hos Alstermark understryks även kaoset och förstörelsen genom bokstavligen malplacerade detaljer från intimsfären. Så till exempel hittar huvudpersonen en väckarklocka utanför ett sönderbombat hus, en klocka som fortfarande fungerar, men som blir en förebråelse mot ”honom [Alfred] och hela världen” (s. 295). När allt mänskligt liv slagits i spillror blir tiden som mänsklig konstruktion också meningslös. En samling tobakspipor i rännstenen blir en annan absurd symbol för hem och hemtrevnad – för ovanlighetens skull är det här frågan om ting knutna till maskulinitet som får denna funktion – mitt i den apokalyps som målas upp. Det vardagliga livet med dess undertoner av trygghet och ordning är uttraderat. Det totala kriget har vunnit.

Sofi Qvarnström (2009) vill i sin analys av svenska författares texter från första världskriget urskilja tre typer av berättelser som på olika sätt uttrycker ett motstånd mot kriget – vittnesbörden, anklagelsen och uppmaningen, som också kan gå in i varandra. Hon finner från denna tid en rad texter som vittnar om hur kriget ödelägger ”liv, hem och familj” (Qvarnström 2009: 140). Skiljelinjen mellan front och hemmafront är uttraderad, vilket, liksom hos Alstermark pekar mot det totala kriget. Även Alstermarks roman ser jag som en genomförd motståndsberättelse, en form av vittnesbörd om det som blir krigets vardag, som samtidigt utgör en skarp anklagelse mot det pågående våldet och en underförstådd uppmaning att agera för att få ett slut på det.

Slutsatser

De svenska 1940-talsromaner som har diskuterats i denna artikel skildrar våld för att på olika sätt rikta en kritik mot kriget. I dessa verk finns också en explicit eller implicit kritik av nationen, som både uppmuntrar och rättfärdigar våld. Med nationen som fundament finns alltid ett legitimt argument för

krig, antingen för att bevaka territoriet eller expandera. Därför måste också frågan om kriget få en transnationell lösning enligt Juels text, något mödrarna kan åstadkomma om de förenas. Edqvists roman ifrågasätter i sin tur själva nationsbegreppet: hur skall ett syskonskap mellan människor någonsin kunna åstadkommas om nationen som princip är grundläggande för ordnandet av mänsklig tillvaro?

Samtidigt ger både Juels och Stiernstedts romaner bilden av våld som en nödvändighet, åtminstone som ett första steg, för att uppnå ett fredligt samhälle. Här läggs våldet i kvinnornas händer och de litterära karaktärerna får visa att kvinnor både kan och måste gripa till våld, men att de drivs till detta av en omänsklig ideologi (läs nazismen) och dess förlängning, kriget. Både kvinnors moderlighet och pacifism visar sig med andra ord få helt andra förtecken i en kontext av krig och konflikt. De används, till synes paradoxalt, för att legitimera mord. När Stiernstedts och Juels kvinnogestaltningar förenar femininitet med våldsutövning följer de på sätt och vis den större öppenhet som 1940-talets beredskaps-Sverige (under tvång) uppvisar gentemot kvinnors förmågor, men med ett motsatt syfte: istället för att vilja bevara och försvara (den krigiska) nationen genom våld handlar det om pacifism och internationalism som yttersta mål.

De fiktiva soldaterna, i sin tur, avviker alla från den gängse och normerande bilden av maskulinitet. Hos Alstermark och Juel agerar dessa karaktärer helt i antivåldets tecken. Soldaten Jasja hos Edqvist får istället göra det tveksamma valet att döda istället för att dödas, för att sedan plågas av insikten att ha skjutit en broder. Dessa soldatgestalter är alla antihjältar och via dem avslöjar författarna den föreskrivna, ideala maskuliniteten, den krigiske hjälten med aggression som ett av sina främsta vapen, som en konstruktion. De fiktiva framställningarna får dessutom i hög grad fungera som dessa karaktärers vittnesmål från kriget, vittnesmål som formas till en genomgripande kritik av våldet och som visar på en djupgående desperation inför en företeelse som griper in på alla plan i den mänskliga tillvaron.

De fiktiva verk som undersökts här förenas alla, oavsett gestaltning, i att de visar på en helt annan inriktning än 1940-talets svenska beredskapspolitik. I Stiernstedts, Edqvists, Alstermarks och Juels texter handlar det om motsatsen till nationellt stärkande eller lojalitet med och försvar för fosterlandet/nationen. Genom sin kritik av diktatoriska ideologier, av krig och dess effekter, formulerar författarna ifråga en kraftfull protest, där de dessutom ger utrymme för en rad oortodoxa förslag till lösningar. De talar både för pacifism *och* det nödvändiga våldet, men även för en ny mänskliggjord maskulinitet där soldaten som lägger ner sina vapen blir ideal.

Referenser

- Abenius, Margit (1942) "Kärlek i romaner", *Bonniers Litterära Magasin* 10: 824-825.
- Alstermark, Caj (1944) *Moder, se din son!* Stockholm: Bonniers.
- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Atack, Margaret (1989) *Literature and the French Resistance. Cultural Politics and Narrative Forms, 1940-1950*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Brylla, Eva (2004) *Förnamn i Sverige: kortfattat namnlexikon*. Stockholm: Liber.
- Cockburn, Cynthia (2012) "Gender Relations as Causal in Militarization and War: A Feminist Standpoint", Kronsell, Annica och Svedberg, Erika (red) *Making Gender, Making War. Violence, Military and Peacekeeping Practices*. New York & London: Routledge.
- Dahlberg, Hans (1983) *I Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Bonniers.
- Dewulf, Jeroen (2010) *Spirit of Resistance: Dutch Clandestine Literature During the Nazi Occupation*. Rochester NY: Camden House.
- E. B. (sign) (1945) "Ideellt mord", *Dagens Nyheter* 17 september 1945.
- Edqvist, Dagmar (1942) *Hjärtat söker nödhamn*. Stockholm: Bonniers.
- Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Eduards, Maud och Kronsell, Annica (2013) "Konflikt och säkerhet", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Ehnmark, Elof (1943) "Litteratur. Svensk prosadiktning 1942", *Svensk Tidskrift* 1943: 61-73.
- Elgström, Anna Lenah (1945) "Ekot av en kvinnoröst", *MorgonTidningen* 11 december 1945.
- Elgström, Anna Lenah (1942) "Marika Stiernstedts nya roman", *SocialDemokraten* 27 oktober 1942.
- Elshain, Jean Bethke (1987) *Women and War*. Brighton: Harvester.
- Enloe, Cynthia (1990) *Kvinna, giv akt! Militariseringen av kvinnors liv*. Göteborg: Pax förlag.
- Eriksson Baaz, Maria och Stern, Maria (2013) "Maskulinitet och sexualiserat våld i krig och fred", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Fahlgren, Margareta (1998) *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Stockholm: Carlssons.
- Hartley, Jenny (1997) *Millions Like Us. British Women's Fiction of the Second World War*. London: Virago.
- Hearn, Jeff (2013) "Män, maskuliniteter, krig och militarism", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Higonnet, Margaret, R. och Higonnet, Patrice L.-R. (1987) "The Double Helix", Higonnet, Margaret R., Jenson, Jane, Michel, Sonya och Weitz, Margaret Collins (red) *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. New Haven & London: Yale University Press.
- J. L. (sign) (1942) "Attentat i Paris", *Aftonbladet* 23 oktober 1942.
- Jonsson, Stefan (1992) "Realistisk aktivitet - för en ny estetisk attityd", Greider, Göran

och Gunnarsson, Björn (red) *Att läsa världen. Ny litteraturkritik i systemskiiftens tid*, Göteborg: Daidalos.

Juel, Karin (1945) *Ekot av ett skott*. Stockholm: Norstedts.

Järvstad, Kristin (2013) "Beredskapstider. Om kön, nationalitet och medborgarskap i samtidsromaner från svenskt 1940-tal", Heggstad, Eva, Williams, Anna och Öhrberg, Ann (red) *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*. Möklinta: Gidlund.

Key, Ellen (1896) *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik: en studie och ett försvar*. Stockholm: Bonnier.

Kronsell, Annica och Svedberg, Erika (red) (2012) *Making Gender, Making War. Violence, Military and Peacekeeping Practices*. New York & London: Routledge.

Landgren, Bengt (1975) *Hjalmar Gullberg och beredskapslitteraturen. Studier i svensk dikt och politisk debatt 1933-1942*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Lassner, Phyllis (1998) *British Women Writers of World War II. Battlegrounds of their Own*. Basingstoke: Macmillan.

Lindal, Kurt (2004) *Om kriget hade kommit. Folkberedskapen och motståndssandan i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Carlssons.

L. N. (sign) (1942) "Olika slags kvinnlighet", *Dagens Nyheter* 19 oktober 1942.

Lövkrona, Inger (1999) *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska media.

Lövkrona, Inger (2001) "Kön och våld. Historiska och kulturella perspektiv", Lövkrona, Inger (red) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.

Martinsson, Eva (2000) *Attentatet på Dramaten. En studie av Alf Sjöbergs uppsättning av Marika Stiernstedts drama*. Harlösa: Martinssons förlag.

Mjöberg, Jöran (1945) "Den hemlösa godheten", *Bonniers Litterära Magasin* 1: 71-72.

Mosse, George L. (1990) *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. New York: Oxford University Press.

Mosse, George L. (1996) *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Möller, Håkan (2009) *Pär Lagerkvist: från författarsaga till Nobelpris*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Olsson, Jan (1979) *Svensk spelfilm under andra världskriget*. Lund: Liber läromedel.

Overud, Johanna (2005) *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Plain, Gill (1996) *Women's Fiction of the Second World War. Gender, Power and Resistance*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Qvarnström, Sofi (2009) *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*. Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag.

Ranchod-Nilsson, Sita och Tétreault, Mary Ann (red) (2000) *Women, States, and Nationalism: At Home in the Nation?* London: Routledge.

Rybrant, Gösta (1944) "Diffust", *Aftonbladet* 5 december 1944.

Skeggs, Beverly (2000) *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

Stiernstedt, Marika (1942) *Attentat i Paris*. Stockholm: Bonniers.

Sundevall, Fia (2011) *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865-1989*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Svedjedal, Johan (2002) "Litteratursociologi", Bergsten, Staffan (red) *Litteraturvetenskap - en inledning*. Lund: Studentlitteratur.

Svensson, Birgitta (2004) "Könets destabilisering. Kvinnor som våldsverkare och gärningsmän", Österberg, Eva och Lindstedt Cronberg, Marie (red) *Våldets mening. Makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic Press.

Svensson, Georg (1942) "Attentat i Paris", *Bonniers Litterära Magasin* 9: 719-721.

Tornbjer, Charlotte (2002) *Den nationella modern: moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

V. N. (sign) (1945) "Recension av Karin Juels *Ekot av ett skott*", *Svenska Dagbladet* 29 april 1945.

Wiktorsson, Per Anders (2010) *Den utvidgade människan. Om Eyvind Johnsons Krilontrilogi*. Stockholm/Stephag: Symposion .

Wägner, Elin (1941) *Väckarklocka*. Stockholm: Bonniers.

Young, Iris Marion (2009) *Globala utmaningar. Krig, självbestämmande och global rättvisa*. Hägersten: Tankekraft förlag.

Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender and Nation*. London: Sage.

Nyckelord

Anti-våld, femininitet, fiktion, kön, maskulinitet, nation, våld, 1940-talets Sverige

Kristin Järvstad

Genusvetenskap

Globala politiska studier

Malmö högskola

205 06 Malmö

E-post: kristin.jarvstad@mah.se